

บทที่ ๑๕

การสร้างความคิดนามธรรมในวัฒนธรรมไทย (ตอนที่ ๒)

อาจารย์อานันท์ กาญจนพันธุ์

ภาควิชาสังคมวิทยา-มานุษยวิทยา

คณะสังคมศาสตร์, มช.

- ๑) การบรรยายวันนี้จะต่อจากครั้งที่แล้ว ในเรื่องการสร้างความคิดนามธรรมในวัฒนธรรมไทย แต่จะเน้นความคิดนามธรรมสองด้านคือความคิดทางด้านเวลา และความคิดทางด้านพื้นที่ เหตุที่ต้องเอาความคิดสองด้านนี้มากล่าวเป็นพิเศษก็เพราะความคิดทั้งสองด้านนี้มีผลต่อพฤติกรรมของคนในแต่ละวัฒนธรรมอย่างมาก
- ๒) เวลา เราอาจกล่าวได้ว่า เราสามารถมองเวลาได้สองลักษณะด้วยกัน
- ก) ลักษณะแรกที่เราเคยชินคือการมองเวลาเป็นลักษณะก้าวหน้าไปเรื่อยๆ จากวันนี้เป็นพรุ่งนี้ มะรืนนี้ สัปดาห์หน้า ปีหน้า ศตวรรษหน้า หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นการมองเวลาเหมือนเส้นตรง มีจุดเริ่มต้นแล้วก็ดำเนินไปเรื่อยๆ โดยไม่ย้อนกลับมาซ้ำที่เก่า เวลาที่เป็นเส้นตรงนี้จึงอาจนับและหมายรู้ได้โดยการเอาไปเทียบกับความเปลี่ยนแปลงอะไรที่มีอัตราคงที่สม่ำเสมอ เช่นการโคจรของดวงอาทิตย์, ดาว, ดวงจันทร์, หรือการหมุนของนาฬิกาเป็นต้น การมองเวลาเป็นเส้นตรงอย่างนี้อาจพบได้ในทุกวัฒนธรรม เช่นการทำปฏิทินก็รู้จักกันอย่างกว้างขวางและพบได้ในอารยธรรมโบราณทั่วไป เพียงแต่อาจจะใช้ระบบนับที่ต่างกันเท่านั้น อย่างไรก็ตาม แม้จะรู้จักการมองเวลาเป็นเส้นตรง แต่คนในแต่ละวัฒนธรรมก็ให้ความสำคัญแก่การมองเวลาเป็นเส้นตรงไม่เหมือนและไม่เท่ากัน ในโลกตะวันตกปัจจุบัน การมองเวลาเป็นเส้นตรงกลายเป็นลักษณะเดียวที่คนรู้จัก ในขณะที่ในวัฒนธรรมไทยแต่เดิมนั้น การมองเวลาเป็นเส้นตรงมีความสำคัญน้อยกว่าการมองเวลาอีกลักษณะหนึ่ง
- ข) ลักษณะอย่างที่สองของการมองเวลาก็คือเวลาเป็นเหตุการณ์ ลักษณะการมองเวลาแบบนี้พบได้มากในสำนวนไทยที่เราเคยชิน เช่น"เพล"แปลว่าตอนก่อนเที่ยงประมาณ ๑๑.๐๐ น. ซึ่งหมายถึงเวลาที่พระเจ้าจะฉันข้าวอันเป็นมื้อสุดท้ายของวัน เป็นสัญญาณให้รู้ว่าหลังจากนี้ก็ไม่พึงถวายภัตตาหารแก่พระภิกษุอีก การทำบุญในกรณีต่างๆ ก็มักจะถวายภัตตาหารเพล ความหมายของ"เพล"จึงไม่ใช่ขณะที่เข็มนาฬิกาชี้เลข ๑๑.๐๐ น แต่เป็นเหตุการณ์ซึ่งเกิดในชีวิตประจำวันของผู้คนที่ต้องเกี่ยวข้องกับพระสงฆ์เป็นปรกติ

ในสำนวนไทย หากจะพูดถึงระยะเวลาสั้นยาวให้พอประมาณได้ว่าสักเท่าไร ก็จะมีคำพูดถึงเหตุการณ์แทน เช่น "ชั่วเคี้ยวหมากเหล็ก", "ชั่วหม้อข้าวเดือด", "ชั่วลัดนิ้วมือเดียว" เป็นต้น เหตุการณ์ซึ่งถูกใช้สำหรับการมองเวลาในวัฒนธรรมไทย ก็มักเป็นเหตุการณ์ที่เกิดในชีวิตประจำวันอย่างหนึ่ง กับเหตุการณ์ในวิถีชีวิตของเกษตรกรอีกอย่างหนึ่ง ทั้งนี้เพราะคนในสังคมไทยประกอบอาชีพทางการเกษตรเป็นส่วนใหญ่ เช่น "หน้านา", "ปีข้าวแพง", "ปีน้ำท่วมใหญ่", "ตะวันอ่อมข้าว" ฯลฯ

๓) เหตุการณ์ในชีวิตด้านการเกษตรมักเกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำอีก วนเวียนกันอยู่เรื่อยๆ หากเราดูตารางการใช้ชีวิตของชาวนา ก็จะพบว่าในแต่ละปีมีกิจกรรมที่ต้องทำวนเวียนซ้ำกันอยู่ทุกปี นับตั้งแต่การเตรียมดินสำหรับการปลูกข้าวในต้นฤดูฝน ไปจนถึงเกี่ยวในต้นฤดูแล้ง การละเล่นฉลองสนุกสนานในระหว่างฤดูแล้ง การซ่อมบำรุงเครื่องมือการเกษตร และบ้านเรือน เรือกสวน ฯลฯ เหตุฉะนั้น เวลาซึ่งมีลักษณะเป็นเหตุการณ์ในวัฒนธรรมไทย จึงมีลักษณะหมุนเวียนย้อนกลับมาเริ่มต้นใหม่ไม่มีที่สิ้นสุด หากเปรียบเทียบมองเวลาแบบก้าวหน้าจากจุดหนึ่งไปยังอีกจุดเรื่อยๆ ดังลักษณะที่หนึ่งว่าเป็นการมองเวลาเป็นเส้นตรง การมองเวลาในลักษณะที่สองซึ่งวนเวียนกลับมาที่เก่าอีก ก็อาจกล่าวได้ว่าเป็นการมองเวลาเหมือนวงกลม

๔) การมองเวลาเป็นวัฏจักรเช่นนี้ตรงกับหลักความคิดในทางพุทธศาสนา กล่าวคือ เวลาในจักรวาลล้วนหมุนเวียนเป็นวัฏจักรทั้งสิ้น แต่ละวงจรของเวลาเรียกว่ากับปีหรือกัลป์ ในกัลป์ปัจจุบันนี้เรียกว่าภัทรกัลป์ จะมีพระพุทธเจ้ามาตรัส ๕ พระองค์ พระพุทธศาสนาที่เรารู้จักนี้เป็นของพระสมณโคดม ซึ่งเป็นพระพุทธเจ้าองค์ที่ ๔ ของกัลป์นี้ หลังจากที่พระศาสนาประสบความสำเร็จรุ่งเรือง โดยผู้คนมีความศรัทธาดำเนินชีวิตโดยมีศีลธรรม พุทธศาสนาก็จะเสื่อมลงไปเรื่อยๆ ผู้คนขาดศีลธรรมจนกระทั่งในที่สุดก็จะเสื่อมสูญไป หลังจากนั้นก็มีพระพุทธเจ้าอีกองค์หนึ่งมาตรัสคือ พระศรีอารยเมตไตรย ตั้งพระพุทธศาสนาขึ้นมาใหม่ซึ่งจะมีอายุไปจนถึงกัลป์นี้ จะเห็นได้ว่าแนวความคิดในเรื่องวัฏจักรก็คือ เมื่อศีลธรรมเสื่อมโทรมลง ก็จะเกิดความเดือดร้อนกันทั่วไป แต่ก็จะมีกัลป์ฟื้นฟูศีลธรรมขึ้นมาใหม่ ทำให้ความสงบสุข กลับคืนมาใหม่ เหตุดังนั้น

ความเชื่อเรื่องพระศรีอารียเมตไตรยหรือที่ชาวบ้านภาคกลางเรียกว่าพระศรีอารียนั้น จะเกี่ยวกับสองสิ่งคือการรักษาฟื้นฟูความสงบสุข และการดำรงรักษาศีลธรรม ทั้งสองสิ่งนี้คู่กันในการคิดของไทย ฉะนั้นเมื่อเกิดความเดือดร้อนด้วยเหตุต่างๆ ขึ้น ชาวบ้านไทยแต่ก่อนจึงเชื่อว่าจะมีพระศรีอารียหรือที่ทางเหนือและอีสานเรียกว่า"ผู้มีบุญ"มาปิดเป่าทุกข์ภัยที่เกิดขึ้น เรื่องพระศรีอารียจึงกลายเป็นอุดมการณ์ของชาวบ้านที่จะแสดงความขัดแย้งกับอำนาจของรัฐส่วนกลาง หรือรัฐท้องถิ่น แต่ในขณะเดียวกันก็เน้นในเรื่องของศีลธรรมด้วย เพราะเชื่อว่าเหตุที่เกิดความเดือดร้อนนั้น ต้องมาจากการละเมิดศีลธรรมของอำนาจบ้านเมือง และ"ผู้มีบุญ"จะนำเอาระบบศีลธรรมที่ดั่งามกลับคืนมาใหม่

๕) พิธีกรรมที่ทำกันในช่วงสงกรานต์ก็เป็นประจักษ์พยานอีกอย่างหนึ่งของการมอง การเปลี่ยนผ่านของเวลาเข้ากับศีลธรรม ที่จริงแล้วตามธรรมเนียมเดิมของภาคเหนือนั้น สงกรานต์ไม่ใช่มีพิธีกรรมแต่เพียงการดำหัวผู้ใหญ่เท่านั้น"ก็จะมีพิธีการทำติดต่อกันเป็น เวลานานถึง ๑๐ กว่าวัน ซึ่งมีการแยกแยะวันต่างๆ ออกเป็นวันปากเดือน วันปากปี วันพญาวัน วันเนา ฯลฯ การแยกแยะแต่ละวันนั้น จะบ่งบอกถึงพิธีกรรมที่จะต้อง ปฏิบัติแต่ละอย่างแต่ละอย่าง ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความ (ใช้ภาพอาจารย์) สัมพันธ์ของคนในชุมชน ตั้งแต่การระดมผู้ใหญ่ ทำความสะอาดบ้านเรือน ทำพิธีทำบุญ เช่นสรงน้ำพระพุทธรูปต่างๆ รวมถึงการทำพิธีขอให้สิ่งเหนือธรรมชาติบันดาลให้ฝนฟ้า ตกต้องตามฤดูกาลอีกด้วย"

๖) สิ่งที่ต้องการให้สังเกตในเรื่องที่เกี่ยวกับศีลธรรมด้วยก็คือ ได้กล่าวในชั่วโมงที่แล้วนี้ ว่า การสร้างความคิดนามธรรมในวัฒนธรรมไทยจะมีรากฐานอยู่ที่ศีลธรรมอยู่เสมอ ความหมายหนึ่งของศีลธรรมก็คือหน้าที่ของคนที่มีต่อผู้อื่น, ต่อส่วนรวม, และต่อ ธรรมชาติแวดล้อม

จะเห็นได้จากพิธีกรรมในช่วงสงกรานต์ซึ่งเป็นช่วงที่ถือว่าเป็นการเปลี่ยนผ่านของ เวลาเข้าสู่ปีใหม่ ล้วนเป็นพิธีกรรมที่ทำขึ้นเพื่อคนอื่น ไม่ว่าจะเป็นญาติผู้ใหญ่, ผู้มี พระคุณ, ผู้หลักผู้ใหญ่ของชุมชน, ญาติพี่น้องเพื่อนบ้าน, ส่วนรวมเช่นในพิธีสืบชะตา เมืองเป็นต้น, ผีสงกรานต์ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของกฎเกณฑ์ที่พึงปฏิบัติต่อส่วนรวมและ ธรรมชาติ

ฉะนั้นจะเห็นได้ว่า การมองเวลาในสังคมไทยซึ่งเป็นสังคมเกษตรกรรมนั้น จะมองเวลาโดยสัมพันธ์กับคนอื่นและชุมชนอยู่เสมอ เวลาไม่ใช่สิ่งที่กำหนดจากภายนอก โดยไม่สัมพันธ์กับผู้คนและชุมชนที่เขามีชีวิตอยู่เลย

๗) ในสังคมอุตสาหกรรมของตะวันตก เวลาเป็นเรื่องที่ถูกกำหนดจากภายนอกโดยไม่สัมพันธ์กับผู้คนและชุมชนของเขา เช่นเวลาในการกำหนดการทำงานของโรงงานอุตสาหกรรม ย่อมกำหนดขึ้นโดยเจ้าของโรงงาน โดยอาศัยเข็มนาฬิกาเป็นเกณฑ์ คนงานทุกคนต้องปรับชีวิตของตนให้เข้ากับเวลาของโรงงาน มิฉะนั้นโรงงานก็ไม่สามารถเดินเครื่องจักรได้ คนงานไม่อาจอ้างได้ว่าเขาต้องมาทำงานสายเพราะภรรยาของเขาคลอดลูก หรือแม่ยายของเขาเจ็บ หรือในละแวกบ้านของเขาจัดงานปอยขึ้น

ความจำเป็นของสังคมอุตสาหกรรมและสังคมเมืองที่ต้องใช้มาตรฐานเวลาที่ภายนอกชีวิตของคน แล้วให้คนปรับชีวิตของตัวเองให้เข้ากับเวลาเอาเองนี้ เห็นได้ชัดอยู่แล้ว มิฉะนั้นก็จะมีระเบียบพอที่จะดำเนินสังคมในลักษณะนี้ไปได้สะดวก

ความจำเป็นเช่นนี้ไม่มีในสังคมเกษตรกรรม และในชุมชนหมู่บ้านที่ผลิตทางด้านเกษตรกรรม กิจกรรมต่างๆ ที่ต้องทำสามารถรอได้ และความสัมพันธ์อันดีระหว่างคนมีความสำคัญมาก การเลือกเวลาสำหรับทำอะไรจึงต้องเลือกเวลาที่ทุกคนยินยอมพร้อมใจเห็นดีเห็นงาม เช่นการหา"ฤกษ์"ในการทำงานใหญ่ๆ ก็เพื่อทำให้เกิดมงคลขึ้น การยินยอมพร้อมใจของทุกฝ่ายที่จะร่วมในการทำกิจกรรมนั้นก็เป็มนงคอย่างไม่ต้องสงสัย

๘) ความเข้าใจในเรื่องของการมองเวลาที่แตกต่างกันระหว่างสังคมสมัยใหม่กับสังคมเกษตรกรรมในอดีตนี้ ไม่แต่เพียงเป็นเรื่องสำคัญทางวิชาการที่จะเข้าใจวัฒนธรรมไทยเท่านั้น แต่จะทำให้เข้าใจพฤติกรรมที่แตกต่างจากฝรั่งในเรื่องของเวลา เช่น ผู้รับเหมาก่อสร้างในเชียงใหม่ มักบ่นว่าแรงงานพื้นเมืองนั้นไม่มีความรับผิดชอบ ในช่วงที่ต้องเร่งงาน กลับพากันหยุดงานหมดเพื่อไปร่วมงานปอยของชุมชนตนเอง หรือการไม่ตรงต่อเวลาของคนไทยก็อาจถูกมองว่าขาดความรับผิดชอบ แต่ที่จริงแล้ว คนงานก่อสร้างต้องหยุดงานเพื่อไปร่วมงานปอย ก็เพราะชีวิตของเขายังมีรากฐานที่มั่นคงในหมู่บ้าน

การจะเลือกใช้เวลาหนึ่งๆ เพื่ออะไรไม่ได้เลือกจากกฎเกณฑ์ของเวลาที่ผู้รับเหมาสร้าง ขึ้นอย่างเดียว ต้องเลือกระหว่างการรักษาความสัมพันธ์ที่ดีกับผู้อื่นในชุมชนของตัวเอง และเมื่อมองเวลานั้นจากความสัมพันธ์กับชุมชนแล้ว การร่วมงานบ่อยจึงเป็น ความรับผิดชอบโดยแท้

ความตรงต่อเวลาก็เช่นกัน หากมองจากสายตาของโลกตะวันตก การตรงต่อ เวลาหมายถึงการทำตามคำสั่งของเข็มนาฬิกาอย่างเคร่งครัด จึงจะถือได้ว่ามีความ รับผิดชอบ แต่หากมองจากทัศนคติต่อเวลาในวัฒนธรรมไทย การไม่ตรงต่อเวลาตาม เข็มนาฬิกา เพื่อรักษาความสัมพันธ์ที่ดีกับผู้อื่นและชุมชนของตน ก็เป็นความ รับผิดชอบที่สำคัญเช่นกัน

๙) อย่างไรก็ตาม สังคมไทยในปัจจุบันเปลี่ยนไปมาก การมองเวลาเป็นกฎเกณฑ์ที่ กำหนดมาจากภายนอกก็เป็นความจำเป็นในหลายกรณี แต่คนไทยส่วนใหญ่ก็ยังเคยชินกับชีวิตในสังคมเกษตรกรรมที่ไม่ได้มองเวลาอย่างนี้ จึงเกิดความสับสนขึ้น พอสมควร การไม่ตรงต่อเวลาไม่อาจถือว่าเป็นความรับผิดชอบต่อแบบไทยได้ในทุก กรณี เช่นการไม่ตรงเวลาตามนัดหมายของคนในเมือง ซึ่งไม่ตรงต่อเวลาไม่ใช่เพราะ ต้องรักษาความสัมพันธ์กับผู้อื่นหรือชุมชน หากเป็นเพราะการไม่วางแผนล่วงหน้าหรือ ความไม่มีขีปนาวุธของตนเอง เช่นนี้ก็ถือได้ว่าเป็นความไม่รับผิดชอบต่ออย่างแท้จริง

๑๐) ในช่วงเปลี่ยนผ่านจากสังคมแบบเดิมเข้าสู่สังคมสมัยใหม่เช่นนี้ เราจะพบความ สับสนในด้านทัศนคติต่อเวลาอยู่เสมอ เช่นการที่คนขับรถเมล์ไม่ได้เดินรถตามเวลาที่ กำหนดขึ้นอย่างเคร่งครัด แต่อาจรอรับคนรู้จักหรือวิ่งช้าๆ เพื่อให้ทันรับแม่ค้าใน ตลาด ฯลฯ เช่นนี้เป็นการมองเวลาให้สัมพันธ์กับผู้คน ซึ่งอาจก่อให้เกิดความ เดือดร้อนรำคาญแก่ผู้โดยสารคนอื่น หรือผู้ใช้รถใช้ถนนคนอื่น

๑๑) พื้นที่

ในปัจจุบัน เราซึ่งอยู่ในเมืองและได้รับการศึกษาแผนใหม่ รับแนวคิดเกี่ยวกับพื้นที่
จากโลกตะวันตก

-6-

พื้นที่ในความคิดของโลกตะวันตกเป็นความว่างเปล่า แล้วมีสิ่งต่างๆ ถูกบรรจุอยู่ในนั้น
เพราะพื้นที่แต่เดิมเป็นความว่างเปล่า มนุษย์จึงสามารถเข้าไปจัดการกับสิ่งต่างๆ ที่ถูก
บรรจุอยู่ในนั้นตามความปรารถนาของมนุษย์ได้โดยเสรี

อีกประการหนึ่ง คนในโลกตะวันตกมองพื้นที่เป็นผืนเดียวต่อกันไปเรื่อยๆ ไม่ได้แยก
ส่วนว่าพื้นที่แต่ละส่วนนั้นมีความแตกต่างกัน พื้นที่ซึ่งอยู่ข้างตัวของเรา กับพื้นที่ซึ่งอยู่
ที่ไกลก็เหมือนกันและเป็นผืนเดียวกัน เพียงแต่ว่าสิ่งที่ถูกบรรจุอยู่ในพื้นที่นั้น
อาจต่างกันเท่านั้น เช่นพื้นที่ข้างตัวเราอาจมีสิ่งมีชีวิตอย่างอื่นอาศัยอยู่ มีออกซิเจน มี
น้ำ ฯลฯ แต่พื้นที่ในไกลก็ไม่มีสิ่งมีชีวิต, ไม่มีออกซิเจน และไม่มีน้ำ แต่อาจมีสาร
อื่นที่ไม่มีอยู่ในพื้นที่ของเราก็ได้

ความคิดเกี่ยวกับพื้นที่ในวัฒนธรรมไทยแตกต่างเป็นตรงกันข้ามทีเดียว

ในประการแรก คนไทยไม่ได้มองพื้นที่ว่าเป็นความว่างเปล่า แต่คิดว่าในพื้นที่ต่างๆ
นั้น มีผี, เจ้า, สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ฯลฯ ครอบครองอยู่แล้ว สิ่งต่างๆ ที่อยู่ในพื้นที่ต่างๆ จึงมี
เจ้าของ การจะไปทำอะไรกับสิ่งที่อยู่ในพื้นที่ต่างๆ เหล่านี้จึงต้อง "บอกกล่าว" หรือขอ
จากเจ้าของเช่นเจ้าป่า, เจ้าเขา, ผีขุนน้ำ, ผีน้ำซับ, ผีบ้าน, อารักษ์เมือง ฯลฯ

ได้กล่าวแล้วว่าการสร้างความคิดนามธรรมของไทยจะมีพื้นฐานที่ศีลธรรมเสมอ
การที่มองพื้นที่ว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ครอบครองอยู่ ก็เป็นการสร้างระเบียบทางศีลธรรมขึ้น
สำหรับการปฏิบัติในแต่ละพื้นที่เหมือนกัน เพราะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งครอบครองพื้นที่ต่างๆ
นั้น มีกฎเกณฑ์ซึ่งบังคับให้มนุษย์ต้องปฏิบัติตาม เป็นต้นว่าในป่าก็มีกฎเกณฑ์เกี่ยวกับ
การล่าสัตว์, การตัดไม้และการมีชีวิตอยู่ในป่าต่างๆ ทางน้ำก็มีกฎเกณฑ์ที่ต้องปฏิบัติ
เกี่ยวกับน้ำ เช่นไม่กั้นหรือเปลี่ยนทางน้ำ, ไม่ถมบ่อน้ำสาธารณะ, ฯลฯ

กฎเกณฑ์เหล่านี้มีจุดหมายทางศีลธรรมแฝงอยู่ทั้งสิ้น เช่นกฎเกี่ยวกับป่าก็บังคับ

ให้มนุษย์ใช้ทรัพยากรจากป่าด้วยความเคารพ ไม่ล่าสัตว์เพื่อทำยาเล่น แต่ล่าเพื่อใช้ประโยชน์ในการยังชีพ, น้ำอันเป็นทรัพยากรสาธารณะก็ต้องไม่หวงเอาไว้คนเดียว หรือทำลายเสียจนผู้อื่นเดือดร้อน เป็นต้น

-7-

ผีเรือนหรือผีบรรพบุรุษก็ดูแลความประพฤติของคนในครอบครัว การละเมิดศีลธรรม เช่นความลำสอนทางเพศก็เชื่อว่าจะทำให้ผู้กระทำผิดหรือญาติผู้ใหญ่ล้มเจ็บ เลื้อบ้าน เลื้อเมืองหรืออารักษ์ของหมู่บ้านและของเมือง ก็รักษากฎเกณฑ์ทางศีลธรรมที่ทุกคนต้องปฏิบัติตามเช่นเดียวกัน เป็นต้นว่าจะออกเดินทางไกลก็ต้อง"บอกกล่าว" หรือคนนอกจะเข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนหมู่บ้านนั้นก็ต้อง"บอกกล่าว"เช่นเดียวกัน ความเชื่อและพิธีกรรมเช่นนี้มุ่งหมายจะให้ผู้เข้ามาอยู่ใหม่ยอมรับกฎระเบียบของหมู่บ้าน ในขณะที่เดียวกันก็ทำให้สมาชิกใหม่ได้รับการต้อนรับจากคนอื่นด้วย

๑๒) การแบ่งพื้นที่ออกเป็นสวน โดยแต่ละส่วนมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองเป็นเจ้าของนี้ นอกจากจะมีผลให้ทุกคนต้องเคารพในระเบียบการใช้สอยพื้นที่นั้นแล้ว ยังมีส่วนในการสร้างระเบียบที่จะให้มีการเคารพในสิทธิการใช้สอยพื้นที่ของกันและกันด้วย

ตัวอย่างเช่นป่า ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ซึ่งชุมชนเกษตรกรรมต้องใช้สอยทั้งเพื่อการยังชีพและการผลิตของตน สามารถแบ่งพื้นที่ป่าสำหรับการใช้สอยของแต่ละชุมชนได้ก็ด้วยผีป่าและพิธีกรรม คนในชุมชนหนึ่งๆ จะจัดพิธีเช่นไหว้ผีป่าหรือผีต้นน้ำซึ่งหมู่บ้านใช้สอยเป็นประจำ ชุมชนหมู่บ้านใดที่ไม่ได้ร่วมในพิธีกรรมนั้น ก็ยอมไม่มีสิทธิ์ใช้สอยป่าหรือระบบน้ำในช่วงนั้น การแบ่งพื้นที่ป่าหรือทรัพยากรอื่นสำหรับการใช้สอยของชุมชนหมู่บ้านต่าง ๆ จึงอยู่ที่พิธีกรรมเช่นไหว้ผีป่า ซึ่งครอบครองดูแลพื้นที่อันมีอาณาเขตที่แน่นอนจำนวนหนึ่งในป่า ชุมชนหรือหมู่บ้านที่ไม่ได้ร่วมในพิธีกรรมเช่นไหว้ก็ถือว่าไม่มีสิทธิ์ใช้สอยป่าหรือทรัพยากรนั้นๆ ได้

"ในลักษณะเช่นนี้ ก็ทำให้มีการแบ่งแยกการใช้พื้นที่ที่ชัดเจน เป็นที่เข้าใจกันได้ ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งสำหรับสังคมเกษตรกรรมที่ต้องอาศัยพื้นที่ดังกล่าวที่บอกไปแล้ว ไม่ว่าจะเป็นพื้นที่ป่า, พื้นที่ดิน, และแหล่งน้ำต่างๆ เพื่อไม่ให้ก่อปัญหาใน

การแย่งชิงทรัพยากรระหว่างชุมชนที่อยู่ใกล้เคียงกัน"

๑๓) ในวัฒนธรรมไทย พื้นที่ถูกมองจากแง่ของกิจกรรมของมนุษย์เป็นอย่างมาก ดังที่ได้กล่าวในชั่วโมงที่แล้วนี้แล้วว่า การสร้างความคิดนามธรรมในวัฒนธรรมไทย จะไม่สร้างความคิดขึ้นลอยๆโดยไม่สัมพันธ์กับวิถีชีวิต พื้นที่ซึ่งเป็นความคิดนามธรรม อย่างหนึ่งก็เช่นเดียวกัน จะถูกกำหนดจากกิจกรรมของมนุษย์

-8-

๑๔) เพื่อความเข้าใจในเรื่องนี้ได้ชัดขึ้น จะยกตัวอย่างการกำหนดสถานที่ของ เมืองในประเทศไทยและตะวันตกเปรียบเทียบกัน ถนนและสถานที่ในเมืองของ ตะวันตกนั้น จะกำหนดจากทิศเป็นเกณฑ์ เช่นในสหรัฐเกือบเป็นมาตรฐานที่พบได้ใน ทุกเมือง กล่าวคือถนนสายหลักจะมีสองสาย จากเหนือลงใต้เรียกว่าถนนเมน (Main Street) ถนนสายนี้จะตัดกับถนนอีกสายหนึ่งจากตะวันออกไปตะวันตกชื่อถนนสเตต (State Street) จากถนนสายหลักที่ตั้งเป็นกากบาทกันเช่นนี้ ก็อาจตัดถนนซอยย่อย หรือคูขนานกันไปอย่างไรก็ได้ โดยถนนที่ตัดขึ้นเหล่านี้จะมีชื่อที่ลงท้ายบอกว่าอยู่ทาง เหนือหรือใต้ (ของถนนสเตต) หรืออยู่ทางตะวันออกหรือตะวันตก (ของถนนเมน)

ฉะนั้นเมื่อใครบอกชื่อถนนก็จะทำให้สามารถเดาได้กลางๆ ว่าตั้งอยู่ส่วนไหนของ เมือง แต่ขอให้สังเกตด้วยว่าแม้จะเดาออกกว่าทำเลดังกล่าวอยู่ส่วนไหนของเมือง แต่ เค้าไม่ออกเลยว่ามนุษย์มีกิจกรรมอะไรที่นั่น

เมืองในประเทศไทยไม่วางถนนตามทิศซึ่งเป็นความคิดนามธรรมที่อยู่ลอยๆ ไม่ เกี่ยวกับการกิจกรรมของมนุษย์ และด้วยเหตุดังนั้นจึงทำให้เดายากกว่าอะไรอยู่ที่ไหนของ เมือง และทำให้คนสมัยใหม่อาจรู้สึกอึดอัดใจ โดยเฉพาะเมื่อเมืองขยายตัวใหญ่ขึ้น แต่ตรงกันข้าม เรามักสามารถเดาได้ว่าทำเลที่กล่าวถึงนั้นเป็นทำเลสำหรับกิจกรรม อะไรของมนุษย์ เพราะชื่อถนนที่ไม่เป็นทางการของเราจะเกี่ยวพันไปถึงกิจกรรม เช่น ถนนหน้าตลาด, ถนนหลังโรงเรียน, ถนนข้างโรงพัก, ตรอกเล่าโจ้ว, ตรอกโรงสี, ฯลฯ เป็นต้น

แม้แต่การบอกสถานที่ คนไทยก็เคยชินที่จะใช้สถานที่เด่นในแถบนั้นเป็นหลัก มากกว่าบอกชื่อถนนหรือทิศ เช่นอยู่แถวเชียงใหม่, หน้ามอ, สีแยกกรีนคำ, เชียงดอย ฯลฯ ทั้งนี้เพราะชื่อสถานที่เด่นๆ บอกให้รู้ถึงกิจกรรมของมนุษย์

พื้นที่ในความคิดของคนไทยจึงสัมพันธ์กับกิจกรรมของมนุษย์อยู่เสมอ ไม่ได้เอาไปผูกติดไว้กับทิศทางซึ่งเป็นความคิดนามธรรมที่อยู่ลอยๆ (กล่าวคือจะมีหรือไม่มีมนุษย์อยู่ในโลก ก็ย่อมมีทิศเหนืออยู่นั่นเอง)

-9-

หมู่บ้านหลายแห่งตั้งชื่อตามเส้นทางน้ำ เช่นบ้านเหนือ, บ้านใต้ หาได้เกี่ยวกับทิศเหนือหรือใต้ไม่ แต่เกี่ยวกับว่าบ้านนั้นตั้งอยู่เหนือหรือใต้ของสายน้ำ ทั้งนี้เพราะเส้นทางน้ำเป็นเส้นทางคมนาคมที่มีความสำคัญในวิถีชีวิตของคนไทย

๑๕) เกณฑ์ใหญ่ๆ ในการแบ่งแยกพื้นที่ซึ่งมีความสำคัญอีกอย่างหนึ่งในวัฒนธรรมไทย คือแยกระหว่างพื้นที่ป่า และพื้นที่บ้าน เพราะพื้นที่ทั้งสองนี้มีกฎเกณฑ์การปฏิบัติในการดำเนินชีวิตที่แตกต่างกันมาก

พื้นที่ซึ่งเป็น"บ้าน"คือพื้นที่ซึ่งถูกปรับปรุงเป็นที่อยู่อาศัยและทำกินของมนุษย์แล้ว ส่วนพื้นที่ป่าคือพื้นที่ที่เถื่อนที่ยังไม่มีการปรับปรุง แต่พื้นที่ทั้งสองนี้ไม่ได้แยกจากกันอย่างเด็ดขาด เพราะมนุษย์ต้องอาศัยพื้นที่ทั้งสองในการดำรงชีวิต นอกจากนี้เมื่อประชากรในชุมชนใดขยายตัวขึ้นก็จะบุกเบิกออกไปหักร้างถางพงสร้างที่อยู่อาศัยและที่ทำมาหากินในป่า พื้นที่ป่านั้นก็อาจถูกเปลี่ยนกลายเป็นพื้นที่บ้านไปได้ บ้านประเภทนี้มักมีชื่อว่า"บ้านใน"คือบ้านที่อยู่ในป่านั่นเอง ในทางกลับกันพื้นที่บ้านก็อาจกลายเป็นพื้นที่ป่าไปได้ เมื่อถูกทิ้งร้างไปด้วยเหตุใดเหตุหนึ่งเช่นภัยสงคราม, โรคระบาด, น้ำเปลี่ยนแปลงดิน ฯลฯ เป็นต้น

ป่าในความคิดของคนไทยเป็นที่พึงสำคัญ คนจนๆจะเข้าป่าทั้งเพื่อหาอาหารและเพื่อไปตั้งบ้านเรือนที่ทำกิน เพราะไม่มีที่จะไป โจรหรือกบฏหรือไพร่หนีเจ้าข้าหนีนายก็มักจะเข้าป่า เพื่อหลบจากอำนาจบ้านเมือง แต่ในขณะเดียวกันป่าก็เป็นแหล่งที่มีพลังศักดิ์สิทธิ์ พระธุดงค์หรือฤๅษีที่ไพร่ที่ดองการบำเพ็ญเพียรจะใช้ป่าเป็นที่แสวงหาความวิเวก เพื่อบรรลุความสำเร็จที่มุ่งหมายไว้ แล้วก็จะกลายเป็นผู้พิเศษมีอิทธิฤทธิ์ อภินิหารต่างๆ เป็นที่เชื่อถือทั่วไป

๑๖) เมื่อสังคมไทยเปลี่ยนไปในยุคปัจจุบัน ความคิดนามธรรมเกี่ยวกับพื้นที่ก็

เปลี่ยนไปด้วย เพราะเราได้รับความคิดนามธรรมแบบตะวันตกเกี่ยวกับพื้นที่เข้ามา ฉะนั้นการคิดถึงพื้นที่ของสังคมไทยในปัจจุบัน โดยเฉพาะในเขตเมืองจึงไม่สัมพันธ์กับกฎเกณฑ์ทางศีลธรรมที่กำกับการใช้สอยพื้นที่และทรัพยากร เช่นคนไทยในเมืองปัจจุบันคิดถึงป่าว่าเป็นพื้นที่ซึ่งต่อเนื่องกับพื้นที่ของเมือง เพียงแต่ว่ามีอะไรบรรจุอยู่ข้างในแตกต่าง

-10-

กันเท่านั้น การจะใช้พื้นที่ของป่าจึงไม่มีศีลธรรมสำหรับป่ากำกับ แต่อยากใช้อย่างเดียวกับใช้พื้นที่ส่วนอื่นๆ เช่นอยากหาความสนุกจากป่าด้วยการทำให้ป่าเป็นที่ท่องเที่ยว, เป็นสนามกอล์ฟ, เป็นรีสอร์ต

หรือมีฉะนั้นก็จะมองเห็นป่าเป็นแหล่งทำรายได้ทางเศรษฐกิจ เช่นเห็นต้นไม้ที่ขึ้นในป่าว่าสูญเปล่า ต้องตัดเอาเนื้อไม้ไปขายเสียจึงจะถือว่าถูกต้อง หรือเห็นว่าที่ดินในป่าควรเอามาใช้ประโยชน์ในการทำเขื่อนผลิตกระแสไฟฟ้าบ้าง, เอาไปปลูกไม้โตเร็วไว้สับขายทำเยื่อกระดาษบ้าง

ทั้งนี้เพราะ วิถีชีวิตของคนในสังคมเมืองปัจจุบันไม่ได้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าโดยตรง เมื่อมองพื้นที่ป่าโดยขาดรากฐานทางศีลธรรมกำกับอยู่ด้วย จึงคิดแต่จะตัดดวงเอาจากป่าโดยไม่คิดถึงการอนุรักษ์ป่าอีกต่อไป

๑๗) "คนไทยเข้าใจความหมายของสถานที่โดยผ่านสื่อหรือสัญลักษณ์บางอย่าง สัญลักษณ์เหล่านั้นก็คือ เรื่องของพิธีกรรมและความเชื่อต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งพิธีกรรมและความเชื่อเหล่านั้น จะทำหน้าที่เป็นกฎเกณฑ์ในการดูแลรักษาพื้นที่ ขณะเดียวกันก็จะให้ความหมายเชื่อมโยงไปถึงเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ไม่ให้มนุษย์นั้นทำลายธรรมชาติมากเกินไป ในขณะเดียวกันก็ชี้ให้เราเห็นว่าคนไทยนั้นไม่ได้มองสถานที่แต่เพียงตัวสถานที่เท่านั้น แต่มักจะให้ความสนใจกับระบบคุณค่าที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังความเชื่อในเรื่องของสถานที่นั้นๆ"

๑๘) ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนว่าคนไทยให้ความสำคัญแก่ระบบคุณค่าหรือศีลธรรมที่อยู่เบื้องหลังการจัดแบ่งพื้นที่ ก็คือคติเกี่ยวกับโลกภูมิวิทยาของไทย หนังสือไตรภูมิพระร่วงแบ่งพื้นที่ของสิ่งมีชีวิตออกเป็นภูมิต่างๆ ๔ ภูมิคือสวรรค์, โลกมนุษย์, นรก, และ

นิพพาน สามภุมิแรกนั้นมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เพราะใครจะไปเกิดในภุมิ
ใด ก็ขึ้นอยู่กับกรรมกระทำของเขาเองว่าเป็นบุญหรือบาป ฉะนั้นสัตว์ย่อมเวียนว่ายตาย
เกิดอยู่ในภุมิทั้งสามนี้ และภุมิทั้งสามมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ส่วนภุมิที่สี่นั้น
ก็มีความสัมพันธ์กับภุมิทั้งสามแรกเหมือนกัน แต่สัมพันธ์ในลักษณะที่
ต่างกัน กล่าวคือสัตว์ไม่ได้เกิดในภุมินี้เพราะแรงกรรมเพียงอย่างเดียว หากต้องอาศัย
ศีล, สมาธิ, ปัญญาเป็นเครื่องมือ จึงสามารถบรรลุภุมิพระนิพพานได้ และเมื่อบรรลุ
แล้วก็ไม่กลับมาเวียนว่ายตายเกิดในภุมิทั้งสามอีกต่อไป

-11-

เห็นได้ชัดเจนว่าคติเรื่องโลกภุมิของไทยนั้น เป็นการมองพื้นที่ในจักรวาลจากฐาน
ทางศีลธรรม ซึ่งเป็นกฎเกณฑ์การปฏิบัติที่สมควรกระทำในชีวิตของคนโดยแท้ อย่าง
เดียวกับที่คนไทยมองเรื่องผีป่า, ผีอารักษ์ ฯลฯ นั้นเอง